

ATATÜRK, CUMHURİYET VE TÜRK TARIMI: ATATÜRK'ÜN TARIM POLİTİKASI VE SONUÇLARI

ALİ SARIKOYUNCU* - MEHMET KAYIRAN**

GİRİŞ: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DEVRALDIĞI TARIMSAL YAPI VE TARIMIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Atatürk'ün tarım politikası ve sonuçlarını değerlendirebilmek için, yeni Türk devletinin devraldığı tarımsal yapıyı ve tarımın genel görünümünü özetlememiz yerinde olur. Özetlememiz diyoruz çünkü; tarım kesiminde çalışan nüfus, birim alandan alınan ürün miktarı, ihraç edilen tarım ürünlerinin nitelikleri, tarım ürünlerinin dış ticaretteki payı ekilebilir arazi ile ekilebilen arazilerin genel araziye oranı, tarımda teknoloji kullanımı, sulama, gübreleme, tarımda eğitim sorunu, tarım sektöründe çalışanların millî gelirden aldıkları paylar ve diğer ülkelerle yapılacak karşılaştırma, tarım işletmelerinin yapısı, devletin genel iktisat politikasının tarım sektörüne yaptığı etki, toprak tasarrufu, tarıma uygulanan vergiler gibi daha pek çok konu kendi içinde de birden fazla incelemeyi gerektirecek ölçüde çok yönlü ve çeşitlidir. Bu konuda yapılan çalışmalar da, ayrı birer araştırmaya konu olabilecek ölçüde çok olmakla birlikte, sözü edilen konuları bir bütünlük içinde inceleyerek sonuca ulaşmayı amaç edinen yayınların sayısı beklenenden azdır. Biz de bu konuyu incelerken, birer ikişer paragraf halinde ve önemli bazı hususlara değinerek tarımsal yapı ve tarımın genel görünümünü özetlemeye çalışacağız. Bu özet, Cumhuriyet döneminde uygulanan tarım politikası ve sonuçları hakkında daha somut bir değerlendirme yapmamızı sağlamaya yönelik olacaktır. Bu nedenle de, çalışmamızda pek çok kaynağı dipnotlarda göstermek yerine yalnızca, örnek verdiğimiz bazı konuların belirtildiği eserlere yer verilmiştir.¹

1840'lardan itibaren Osmanlı devletinin emperyalizmin "serbest ticaret" alanı haline gelmesi, tarımın üretim yapısında önemli değişikliklere yol aç-

* Doç.Dr., Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

** Yrd.Doç.Dr., Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ İnceleme konumuz ve yazımızın sınırları, bizim Osmanlı devletinin tarımsal yapısı ve sorunlarını ayrıntılı olarak analiz etmemizi önlemektedir.

mıştır. Bu alandaki en önemli gelişme, ihracata yönelik üretimin artması ve yaygınlaşmasıdır. Pamuk ekimi Adana bölgesinde yeniden ele alınmış ve İzmir bölgesinde eski üretim yöntemi geliştirilmiştir. Bu sayede, az sayıda da olsa ileri teknolojileri yansıtan tarım araçları ithaline (1863) başlanmıştır.² Adana'da pamuk üretimi 1888'de 14.000, 1900'da 36.000, 1914'de ise 135.000 balyaya ulaşmıştır.³ Demir yollarının geçtiği Konya gibi iç bölgelerde hububat tarımında da ilerlemeler kaydedilmiş ve yeni tarım araçları üretime sokulmaya başlamıştır. İhracata yönelik diğer tarım ürünlerinin de üretiminde ve ihraç miktarlarında, özellikle 1880'ler ile 1914 arasında önemli artışlar görülmüştür.⁴

Ancak, tarımın belli kesimlerinde bu üretim artışları ve sınırlı bazı teknoloji ilerlemeleri olurken, tarımın diğer kesimleri büyük bir durgunluk içinde kalmıştır. Çünkü, tarımda kaydedilen bu kısmi gelişmelerin hepsi, bir ulusal pazarın kurulamadığı Osmanlı ekonomisinde dış ticaret tarafından uyarılmış olup, toptan bir tarım gelişmesini yansıtmamıştır. Örneğin, aynı dönemde nüfusları artan şehirleri beslemek için giderek daha çok buğday ve un ithal edilmiştir.⁵

Osmanlı devletinden yeni Türk devletine devredilen tarım sektörünün yapısı ekilebilir toprakların çok azının tarıma açılabilmesini göstermektedir. Ülke topraklarının pek azının tarıma açılabilmesinin temel nedenleri de, nüfus azlığı ve nüfusun niteliği, üretim tekniklerinin geriliği ve iktisadi nedenler olarak (ulaşım, vergi politikası, sermaye azlığı gibi) üç grupta toplanabileceğimiz temel nedenlerdir.⁶ Yani, dış ticaretin geliştirdiği kesimler, geri teknoloji ve düşük verimli "Osmanlı Tarımında", yabancı ekonomilere bağımlı sınırlı yerler olmaktan öteye geçememiştir. Osmanlı hükümetinin, kaliteli tohumluk dağıtmak, "tarım reformu meclisleri toplamak", "ziraat nezaretini", eyalet, sancak ve kaymakamlıklarda tarım müdürlükleri kurmak, tarım okulları açmak, tarım araçları ithalini teşvik etmek gibi tarımı teşvik ted-

² Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1938, s. 132-133. Daha sonraki dipnotlarda, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış* olarak verilecektir.

³ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1970, s. 84.

⁴ Geniş bilgi için bkz., a.g.e., s. 71-85.

⁵ Bkz. İstatistik Umum Müdürlüğü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi*, 1878-1913, Ankara 1939, s. 55-73.

⁶ İleride tekrar değineceğimiz bu düşük düzeyde toprak kullanımı, Cumhuriyet Türkiye'si'nin tarımdaki başlıca sorununu oluşturduğundan, Atatürk'ün tarım politikasının temeli de, bu sorunun ortadan kaldırılması yönünde olmuştur.

birleri, tarımın bütünü üstünde etkisiz kalmıştır. Tarımın gelişen kesimlerinde ise uyarıcılığı daha çok dış ticaret yapmıştır.

Vedat Eldem'in ortaya koyduğu gibi, 1880'lerle 1914 arasında Osmanlı ekonomisinde gene de azımsanmayacak bir gelişme görülmüştür. Bugünkü Türkiye sınırları içindeki toplam nüfus da artmıştır.⁷

Ancak, Türkiye'nin nüfusu ve üretim kapasitesi 1914-1923 arasında önemli düşüşler göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı ve "Millî Mücadele" döneminde varını yoğunu ortaya koyan yeni Türk devletinin devraldığı tarım yapısı, 1880'lerle 1914 arasındaki gelişmenin değil, bu gelişmede savaş yıllarında meydana gelen önemli gerilemenin bir uzantısıdır. 1913-1923 arasında hem nüfus azalması, hem de toplam üretimde önemli düşüş vardır.⁸

Birinci Dünya Savaşı ile Millî Mücadele sırasında, Türk tarımının durumu ayrı bir incelemeye konu teşkil edebilecek kadar geniştir. Savaşlar sırasında nüfus ve insan gücü başta olmak üzere tarımsal faaliyetin zorunlu unsurları büyük bir gerilemenin içine girmiştir. Nüfusun; "Misak-ı Milli" sınırları içerisinde cinsiyet, yaş grupları ile diğer toplumsal ve ekonomik nitelikleri yönünden dağılımını bir tahmin şeklinde de olsa bilmek söz konusu değildir.⁹ Üretime katılım ve işlenebilir tarım arazisi başına düşen nüfus kadar, yaş gruplarının önemi de büyüktür. Savaşta kayıplarımız, 18-35 yaşları arasında erkek iş gücünde büyük bir gerilemeye yol açmıştır.¹⁰ Dolayısıyla toplumda, üreticiler aleyhine denge bozulmuştur. Yedek subay kaybından dolayı da, eğitim görmüş insan kaybı daha fazladır. Ordu Sağlık Bürosunun raporuna göre¹¹: "*Köylerin %80'i sağlığa uygun olmayan çevrelerde kurulmuştur. Halkın %14'ü sıtmalıydı. Frengi yaklaşık %9 oranında yaygındı, köylülerin %72'si bitli olup her an tifüse yakalanabilecek durumdaydılar. Sağlığa uygun tuvalet vb. kolaylıklar %97 evde söz konusu değildir. Ve bu koşullara sahip halkın %7'si okur yazardı.*"

⁷ Vedat Eldem, a.g.e., s. 63. Ayrıca bkz. "Anadolu Nüfusuna Dair Tahminler"de: 1831 sayımına göre: 1840'larda 10,5, 1884'de 9.286, 1897'de 10.850, 1910'da 14.266, 1913'de 14.682 (Edirne ve Çatalca dahil değil) ve 1927 sayımına göre 12.607.601'dir, bkz. a.g.e., s. 52-61.

⁸ Vedat Eldem, a.g.e., s. 63, çalışmanın boyutu nedeniyle özetleyemediğimiz; "Cumhuriyet öncesi Türk toplumunun ekonomik ve sosyal gelişimi" için bkz. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, Ankara 1973, s. 3-24.

⁹ Tüm ekonomik faaliyet kolları doğa, sermaye, emek gibi üç üretim unsurunu içermektedir.

¹⁰ Tefik Çavdar, *Millî Mücadele Başlarken. Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, İstanbul 1971, s. 2.

¹¹ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı 50. Yıl Yayınları, Yayın No: 162, Ankara 1974, s. 25.

İmparatorluktan Türkiye'ye kalan geri bir tarımsal yapının nedenlerinden biri de yol sorunudur.

*"Yol ve nakil vasıtalarının olmaması memlekette kıtlığa sebep oluyordu, kıtlıklar birçok nüfusun zayı olmasına, dağılmasına sebep oluyor, köylüler harap ediliyordu. Bu yüzden hayvan telefatının hatı hesabı yoktu."*¹²

Pazar için üretim yapmak bir ölçüde ulaşımın gelişmesine bağlıdır. Ürettiğini satamayan çiftçi, ailesi için üretim yapacak, dolayısıyla üretimini artırmayı pek düşünmeyecektir.¹³ Orta Anadolu'ya kadar gelen demir yolunun sonu Ankara'da bitiyordu. "Osmanlılar zamanında Türkiye'de izlenen demir yolu siyaseti millî değildi. Ecnebler arasında siyasi bir nüfuz ve rekabet meselesiydi."¹⁴ Kara yollarının da "keçi geçmez" halk deyişine uygun bir özellik taşıdığı söylenebilir.¹⁵

Tarımın gelişmesini önleyen sorunlardan biri de eğitim eksikliğidir. Bir örnek olarak, Osmanlı devletinin son yıllarında Ankara Kadısı tarafından çekirgelere hitaben yazılmış "Emirname"yi bugünkü Türkçeye sadeleştirilmiş şekilde sunuyoruz¹⁶:

"Çekirge adıyla anılan kuşlar olup Tanrı kullarının yetiştirdiği ürünlere zarar verdiniz, yine Tanrı kullarının açıktan açığa şikayet etmeleriyle anlaşılmış olduğundan uyarmak amacıyla sizlere şeriat tarafından bu mektup gönderiliyor. Bu mektubu aldığınızda ve buralardan çekilip gitmeniz gerekir, şayet gitmezseniz; her şeyi yaratan Ulu Tanrı'ya havale olunuyorsunuz."

Öte yandan ziraatın Tanrı emri olduğu, eğitime gerek olmadığı yolunda resmî makam ve kişilerin uydurma "fetva"larına rastlıyoruz.¹⁷

Daha önce de değindiğimiz gibi tarıma açılan toprakların oranı son derece azdır. 1927 Tarım Sayımı'nda bir miktar artış da göz önünde bulundularak yapılan hesaplamalara göre bu oranın %3 olduğu hesaplanmıştır.¹⁸

¹² *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, s. 210.

¹³ Mehmet Kayıran, *Orta Anadolu'da Tarımsal Gelişme ve Tarım Sorunları, (1923-1938), (1977-1978 Öğretim Yılında, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, T.C. ve Türk Devrim Tarihi Kürsüsü'ne Sunulmuş) Yayınlanmamış Lisans Tezi*, s. 17.

¹⁴ Neşat Halil, *Büyük Meclis ve İnkılâp*, Ankara 1933, s. 82. "Cumhuriyetin 10. Yılı Nedeniyle Hakimiyet-i Milliye Olağanüstü Sayısı İçin Hazırlanmış ve Genişletilerek" yayınlanmıştır.

¹⁵ Mehmet Kayıran, a.g.t., s. 19.

¹⁶ Turgut Yazıcıoğlu, "Yüzyıl Önceki Zirai Bünyemize Bakış", *T.C. Ziraat Bankası, Yüzyıllık Teşkilatlı Zirai Kredi*, Ankara 1964, s. 66.

¹⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, s. 139-194.

¹⁸ Devlet İstatistik Enstitüsü (Kısaltma: DİE), *1927 Tarım Sayımı*, Yayın No: 614, Ankara 1970, 2 Numaralı Analiz Tablosu, s. 5.

Toprak mülkiyetinin dağılımı, tarıma küçük ve aile işletmelerinin hakim oluşu kuru tarım, gübre, ilaç iyi tohum gibi tarım girdilerinin kullanılabilmesi birim alandan alınan ürünü azalttığı gibi köylüden ürün üzerinden alınan "aşar" vergisi de tarımımızın gelişmesini engellemiştir.¹⁹

1914 yılında; "ulusal geliri 22.393.000 kuruş olan Osmanlı devletinde tarım kesiminin payı 13.060.000 kuruştur. Oran olarak %58'i bulan tarım kesimi, nüfusun %82'sini, millî gelirin de %75'ten fazlasını teşkil etmektedir."²⁰

Osmanlı devleti siyasi, kültürel, sosyal, askerî vb. nedenlerin yanında iktisadî olarak da gerilemeye başlamış ve birbirine bağlı nedenler grubunun bir bileşimi olarak dış baskılara dayanamayarak çökmüştür. Çağın teknik değişmelerine ve sanayi hareketlerine ayak uyduramamış, tam anlamıyla tarıma dayalı bir ekonomi mirasını Türkiye Cumhuriyeti'ne devretmiştir. Belli bazı özelliklerini incelemeye çalıştığımız bir tarım sektörü ki, ekilebilir toprakları tarıma açılmamış, çekirgelere "emirname" gönderilerek doğanın büsbütün egemenliğine bırakılmış, ona hakim olmaya çalışacak yerde boyun eğilmiştir.

Atatürk'ün 1 Mart 1922'de Birinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılıni açarken yaptığı konuşmasında da belirttiği gibi:

*"Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekabetine karşı kendini müdafaa edemeyen iktisadiyatımızı bir de iktisadî kapitülasyon zincirleriyle bağladı... Rakiplerimiz bu suretle inkişafa müsait sanayimizi mahvettiler. Ziraatimizi de rehnedar eylediler. İnkişaf ve tekamül-i iktisadî ve maliyemizin önüne geçtiler..."*²¹

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında tarımsal yapı daha da bozulmuştur. Her yönden gerilemiş bir Türk tarımını, Türkiye Cumhuriyeti devralmıştır. Yeni devletin kurucusu ve önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün tarım politikası ve sonuçları, bu bakımdan büyük bir öneme sahiptir.

İncelememizin amacı, 1924-1938 yılları arasında Atatürk'ün tarım politikası ve sonucunda ortaya çıkan değişimleri ortaya koymaktır. Başka bir deyişle, bu dönemdeki tarıma yönelik düşünceleri ve politikaları gözden geçirmeye çalışmaktır. Bu nedenle, Atatürk'ün ekonomi politikasına genel olarak değinilecektir. Ne bu konuda yapılan araştırmalara, ne de ayrı bir araştırmanın konularını teşkil edebilecek ölçüde kapsamlı olan açıklamalara zorunluluk duyulmadıkça yer verilmeyecektir.²²

¹⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Kayıran, a.g.e., s. 25 vd.

²⁰ Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s. 77.

²¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. I, Toplayan: Nimet Arsan, Ankara 1961, s. 226.

²² Bu konuda daha geniş bilgi için bu çalışmalar birer örnek niteliğindedir: Atatürk'ün iktisat politikasını etkileyen düşüncelerinin anlaşılabilmesi için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de*

I. ATATÜRK'ÜN TARIM POLİTİKASI

A. Atatürk'ün Ekonomi Politikasının Genel Esasları

"Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet yönetimine ve millet hayatına Atatürk'ün görüş ve düşünceleri hakim olmuştur. Atatürk hayatta iken görüşleri mutlaka uygulanmıştır."²³ Bu nedenle, incelediğimiz dönemin ekonomi politikasının Atatürk'ün iktisadî alandaki görüş ve politikası demek olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz.

"Atatürk'ün hayatı boyunca üzerinde titizlikle durduğu amaç, her bakımdan tam istiklâlîne sahip bir devlet yaratmaktır."²⁴ Mustafa Kemal Paşa, "Türkiye İktisat (İzmir) Kongresi'ni açış konuşmasında."²⁵ "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'nin hedefi, milletten aldığı veçhile istiklal-i tam hakimiyet-i milliye umdelerine istinaden milleti zengin, memleketi mamur etmekten ibarettir" dedikten sonra konuşmasına şöyle devam eder,²⁶ "İstiklâl-i tam için şu düstür var: Hakimiyet-i iktisadiye ile tarsîn edilmelidir. Siyasî ve askerî zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, iktisadî muzafferiyetler ile terviç edilemezlerse husule gelen zaferler payidar olamaz az zamanda söner"²⁷ diyen Mustafa Kemal Paşa, "Biz memleketimizi artık esir ülkesi yapamayız" düşüncesinden hareketle; "Lozan'da da toprak isteklerinde ölçülü, fakat malî, iktisadî ve siyasî bakımdan "tam istiklalîne sahip homojen millî bir devlet" oluşturmaya büyük özen göstermiştir. Böylece çağdaşlaşmanın ilk şartı olan tam bağımsızlık gerçekleştirilmiştir". Kurduğu Cumhuriyet'in sonsuza kadar yaşamasını sağlamak amacıyla köklü tedbirler arayan ve Atatürk inkılapları adı verilen bu tedbirlerin amacı Türk

Millî İktisat 1908-1918, Ankara 1980; İlhan Tekeli-Selim İlkin, "İttihat ve Terakki'nin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Editör: Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara 1980, s. 361-382; *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi SBF Yay., Ankara 1982 (16 ayrı konuda bildiri yer almıştır); Mustafa A. Aysan, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, İstanbul 1980; Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Ankara 1972; Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul 1940.

²³ Abdurrahman Çaycı, *Atatürk Dönemi'nin Sosyo Ekonomik Sorunları, Seminerin "Önsözü"* (30 Haziran-1 Temmuz 1981), Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No: 1, Ankara 1982, s. V.

²⁴ Abdurrahman Çaycı, "Atatürk ve Türkiye'nin Çağdaşlaşması Problemi", *Atatürk Döneminin Sosyo Ekonomik Sorunları Seminerine Sunulan Tebliğler*, s. 1.

²⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Toplayan: Nimet Unan, 2. baskı, Ankara 1959, s. 106.

²⁶ *A.g.e.*, s. 107.

²⁷ *A.g.e.*, s. 107.

toplumunu bir an önce çağdaş medeniyetin ortağı, parçası, haline getirmektedir: "Atatürk için çağdaşlaşma bir amaç değil, fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin daima yaşaması için bir araç, bir vasıta"dır.²⁸

İşte, Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa sürede kalkınmasını, halkın refah seviyesinin artırılmasını, ulusunu mutlu ve zengin bir yaşama kavuşturmayı, hepsinden de önemlisi, bütün bunları tam bağımsızlık ilkesini zedelemeyen başarıyı amaç edinen bir iktisadî stratejiyi "Atatürk'ün ekonomi politikası" olarak anlamalıyız. Atatürk, bu temel politikanın gerçekleştirilmesi için, yaşamı boyunca şu temel ilkelere uymuş ve bu sayede kurduğu yeni Türk devletini ileri Batı ülkelerini örnek alarak inşa etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin, "Atatürk Dönemi" diye adlandırılan 1923-1938 yıllarında izlenen ekonomi politikasını şu ana ilkeler çerçevesinde özetleyebiliriz²⁹:

* İthalat ve ihracat arasında bir denge kurmak, başka bir deyişle, dışarıya sattığımızdan fazlasını almamak Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadî siyasetinin ana ilkesidir.

* Devlet gelirleri ile harcamaları arasında bir denge sağlamaktır. Devlet gelirlerinden fazla bir harcamada bulunmamak "devlet bütçesi dengesini" ilke edinmek, dilimizdeki "kendi yağımızla kavrulmak" atasözünün bir ifadesi olan yabancıya muhtaç olmamak da ikinci önemli iktisadî siyaset ilkesi olarak uygulanmıştır.

* Atatürk'ün "Devletçilik" anlayışı, diğer alanlarda da görüldüğü gibi, ekonomik bir içerik de taşır ve Atatürk'ün ekonomi politikasının temelinde bu ilke vardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet bütçelerinin giderlerinde üçüncü sırayı alan "Düyun-u Umumiye Giderleri" ve bu sebeple dış borçların tasfiyesine önem verilmesi, gümrük bağımsızlığının 1929'a kadar tam olarak sağlanamayışı, genel bütçe giderlerinin %25'ini, vergi gelirlerinin %50'sini sağlayan aşarın kaldırılması ve nihayet "1929 Dünya Ekonomik Buhranı" iktisadî kalkınmada devlete düşen görevlerin daha belirgin şekilde ortaya çıkmasına neden olmuş,

²⁸ Abdurrahman Çaycı, a.g.m., s. 5.

²⁹ Özetlerken faydalanılan kaynaklar için bkz. T.T.T. Cemiyeti, *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul 1934, s. 274-328; Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara 1982; Mustafa A. Aysan, a.g.e.; aynı yazar, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. II (Temmuz 1986), s. 6, s. 617-644; Mükerrrem Hiç, "Atatürk'ün İktisadî Alandaki Görüş ve Politikaları", *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını, Ankara 1981, s. 126-153 gibi incelemeler ve Atatürk'ün bizzat yazıp yazdırdığı-söylediği, özellikle bkz. *Söylev ve Demeçler II ile Afet (İnan), Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, İstanbul 1933 ve 46 No'lu Dipnottaki yayınlar.

devletçilik, Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına ve Anayasa'ya girmiştir. Kısa sürede kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla 1930-31 yıllarından sonra, özel sektörün yapmadığı alanlarda devletin yatırım yapması ilkesi benimsenerek "mutedil" bir devletçilik uygulanmaya başlanmıştır.

* Uygun koşullarla alınmayan Osmanlı borçlarının tasfiyesini hızlandıran Atatürk, bağımsızlığımızı tehlikeye düşürmeyen ve uygun şartlarla sağlanan devletlerarası borçlanmaya da, ülke yararına olduğu sürece yabancı özel sermayeye de karşı çıkmamıştır. Atatürk, imtiyazlı yabancı şirketlere karşı idi.

* Aşağıda üzerinde duracağımız, esasları İzmir İktisat Kongresi'nde tespit edilen ve 1924'den 1938'e kadar süren iktisat politikası bir "Karma Ekonomi" sistemidir. 1930-31 yıllarından sonra devletin ekonomik hayata müdahalesi artmış ve devlet, ekonomik yatırımlar yapmaya daha önceki yıllara nazaran bir hayli fazla çaba harcamıştır. Ancak, bu tarihlerden sonra da "Devlet İşletmesi-Özel İşletme" dengesine titizlikle uyulmuş, ferdin çalışması ve yatırım yapması "demokrasi" ilkesi çerçevesinde esas kabul edilmiştir. Devlet, 1930'lu yıllardan sonra ekonomik alanda daha fazla yatırım yapmış ise, bu Türkiye'deki özel sektörün birçok nedene dayanan güçsüzlüğünden kaynaklanmıştır. Temel amaç, ülkenin en kısa zamanda refaha ve zenginliğe kavuşturulması olduğundan, 3. Maddede sayılan nedenlerden dolayı devlet, ağırlıklı olarak ekonomik alanda da kendini göstermiştir. 1930 öncesi uygulanan iktisat siyasetini "liberal" bir ekonomi siyaseti olarak kabul etmek; 1923-1930 dönemindeki ekonomik uygulamaları bilmezlikten gelmek olur. Kendine özgü ve Türkiye'nin şartlarından kaynaklanan bir iktisat siyaseti izleyen Atatürk, karma bir ekonomi siyasetini 1923-1938 döneminde savunmuş ve uygulamıştır. Devlet bütçesinde denge, kaynak ve harcamalarda denge, dış ödemelerde denge ve devlet işletmesi ile özel işletmeler arasında denge Atatürk'ün iktisat siyasetinin esaslarını teşkil etmiştir.

B. İzmir İktisat Kongresi'nin Toplanması (Birinci Türkiye İktisat Kongresi, 17 Şubat - 4 Mart 1923)

Atatürk'ün Türk tarımı hakkındaki düşüncelerini değerlendirebilmek için Atatürk dönemi ekonomisinin esaslarının tespit edildiği İzmir İktisat Kongresi'nde tespit edilen Karma Ekonomi Sistemi, özellikle de, bu kongrede ele alınan tarımla ilgili kararları açıklamamız gerekir.

Lozan görüşmelerinde, diğer sebepler yanında, ekonomik bağımsızlığımız için istenilen karar elde edilemeyip ara istenildiği zaman, İzmir'de bir iktisat kongresi toplanmıştır.³⁰

Askerî zafer ile "Misak-ı Milli" sınırları güvenlik altına alınmıştır. Barış devrine girilebilmesi için milletlerarası bir antlaşmanın da yapılması gereklidir. Ancak, yapılacak bu antlaşma eşit şartlar, siyasî ve ekonomik bağımsızlığımız esasına dayandırılmalıydı. O halde, bir "*Misak-ı İktisadi*"nin de tespiti gerekiyordu. Gerek barış antlaşmasına, gerekse barıştan sonra yeni kurulan Türk devletinin izleyeceği iktisat politikasına esas olacak ana ilkelerin belirlenmesine duyulan ihtiyaç kongrenin toplanma amacını teşkil etmektedir.³¹

1920-1922 yılları arasında bütün maddî ve manevî güçler, vatanın düşmandan kurtarılması için harcanmıştır. 2 Mayıs 1920'de, Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği 3 numaralı kanun ile "İktisat Vekaleti" kurulmuştur.³² Hükümet programlarında üzerinde malî ve iktisadî sorunlar üzerinde durulacağı önemle belirtilmişse de, hükümet o sıralarda üretim ve endüstriye yatırım yapabilecek durumda değildi. Bu dönemde, tüketici topluluk çoğunlukta. Bununla beraber yönetici kadro zaferden sonra ilke olarak siyasî ve ekonomik bağımsızlığı öngörmüştür.³³

Kongre, Mustafa Kemal Paşanın açış konuşmalarından sonra sırasıyla İktisat Vekili Mehmet Esat Bey ve Kongre Başkanı ve "Manisa Sanayi Murahhası" Kazım Karabekir Paşanın konuşmalarından sonra çalışmalarına başlamıştır.³⁴

Atatürk'ün "Aziz Türkiyemizin iktisadî tealisi esbabını aramak ve bulmak için vatanî, hayatî ve millî bir gaye-i mukaddese için bugün burada toplanmış olan sizlerin huzurunda bulunmakta çok mesut ve bahtiyarım"³⁵ diye başlayan konuşması, onun ekonomik politikasını anlamak ve değerlendirebilmek için başvurulması gereken temel belgelerden birisi niteliğindedir. Bu ba-

³⁰ Gündüz Ökçün, (Hazırlayan), *Türkiye İktisat Kongresi: 1923 İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar*, 3. baskı, Ankara 1981.

³¹ Bkz. "İktisat Vekili Mahmut Esat Beyin 1923 Türkiye İktisat Kongresi'nin Toplanma Amacı ve Niteliği Hakkında Basın Temsilcilerine Verdiği Demeç", Gündüz Ökçün, *a.g.e.*, s. 2-3.

³² Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 3. baskı, Ankara 1977, s. 104.

³³ Bkz. İsmail Arar, *Hükümet Programları (1920-1965)*, İstanbul 1968, s. 9-13; İzmir İktisat Kongresi hakkında, ayrıca bkz. Afet İnan, *a.g.e.*, s. 101-119.

³⁴ Konuşma metinleri için bkz. Gündüz Ökçün, *a.g.e.*, s. 243-266.

³⁵ Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşması için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s. 99-114.

kımdan, hem bu tarihlerdeki iktisadî durum, kongrenin toplanma amacı ve niteliği hakkında, hem de, 1930 tarihine kadar uygulanarak ekonomik politikasının bir anahtarı olan bu konuşma metni dikkatle değerlendirilmelidir. *Bu konuşma metni, pek çok bakımdan Atatürk'ün tarım politikasını anlayıp değerlendirmenize de esas teşkil eder.*

İzmir İktisat Kongresi'ne, "çiftçi, ticaret, sanayi ve amele" gruplarından toplam 1135 kişi katıldı. Bu grupların ayrı ayrı maddeler halinde genel kurula getirdikleri öneriler bütün gruplarca madde madde onaylandı. Herhangi bir grupça önerilen maddelerden biri, diğer gruplarca reddedilse bile, öneriyi getiren gruba ait "iktisadî esaslar" belgesinde, muhalif oylar şerh edilerek korundu. Örneğin, "Çiftçi Grubunun İktisadî Esasları'nda Âşar Meselesi" başlığının 1. Maddesi, "Âşarın Lağvı" ifadesinden ibarettir. Meşruhat (izahlar açıklamalar; çıkmalar) olarak maddenin karşısında "çiftçi ve işçi grupları müttefikane kabul, sanayi ve ticaret grupları bugünkü âşar usulünün lağvıyla yerine adil bir usulün ikamesini teklif" ifadesi yer almaktadır.³⁶ "Ziraatte Makine Meselesi" başlığının 8. Maddesi, "köylere gönderilen makinistlerin ve umum işçilerin hukukunun tanınması ve mütekebil mukaveleler akdi'nin karşısında, "zürra grubu ret diğerleri kabul" meşruhatı bulunmaktadır.³⁷

Kongrede her gruba ait iktisadî esaslardan ayrı olarak, 12 maddelik "İktisat Misakı", kabul edilmiş ve her vasıttan yararlanarak halka duyurulmasına karar verilmiştir.³⁸ Millî sınırlar içinde ekonomik bağımsızlığı kazanmanın ve koruyabilmenin temel esaslarını tespit eden "Misak-ı İktisadî"; çalışma ahlakından millî servetlerimizin değerlendirilmesi gibi genel prensiplerin belirlendiği önemli bir tarihî belge olduğu gibi bu dönemin ekonomik politikasının da temel kaynağıdır.

İzmir İktisat Kongresi'nde tarımsal alanda iktisat politikasına yol gösterici kararlardan bazıları şunlardır:

- O zaman Reji adlı yabancı şirket tarafından yönetilmekte olan tütün tekeli kaldırılacak, tütün tarımı ve ticareti serbest olacaktır. İşlenmiş olan tütün ihraç edilecek ve tütün "rüşumu" tüketiciden alınacaktır.

- Âşar vergisi kaldırılacaktır.

³⁶ Bkz. Gündüz Ökçün, *a.g.e.*, s. 394.

³⁷ Gündüz Ökçün, *a.g.e.*, s. 405.

³⁸ Gündüz Ökçün, *a.g.e.*, s. 387-389.

- Gümrük politikası, ticaret, tarım ve sanayi korunup desteklenecektir.
- Tarımda makineleşmeye gidilmelidir. Tarım aletlerinin yapımı sağlanmalıdır.
- Ayrıca ipekçiliğin ve hayvancılığın geliştirilmesi ile ilgili tedbirlerin alınması gibi kararlar alınmıştır.

Kongrede tespit edilen iktisat politikamızla ilgili önemli kararlardan bazıları da şunlardır³⁹:

- Ekonomik gelişmeye katkısı olmak koşuluyla yabancı sermayeye karşı olunmayacaktı.
- Çalışma özgürlüğü esası kabul edilecek, tekelliliğe son verilecekti.
- Ziraat Bankası'nın yeniden düzenlenmesi, dış satımların desteklenmesi, lüks ithalattan kaçınılması, borsaların millileştirilmesi, yerli malı kullanımını teşvik edilmesi, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun sanayinin gelişmesine yardımcı olacak şekilde yeniden düzenlenmesi gibi önemli kararlar alınmıştır.⁴⁰

1930-31'e kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadî politikasının esasını "İzmir İktisat Kongresi'nde" alınan kararlar oluşturmuştur.

C. Atatürk'ün Türk Tarımı Hakkındaki Düşünceleri

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda Türkiye ekonomisinin tarıma dayalı bir nitelik taşıdığını ve sorunlarla dolu, geri bir tarım sektörü devraldığını inceledik. Gayri safi milli hasılanın (GSMH) yaklaşık yarısının tarımdan elde edildiğini, çalışanların yüzde 70'inden fazlasının çiftçilikle uğraştığını, toplam nüfusun % 80'inin kırsal kesimde yaşadığı, gerek ithalat, gerekse ihracat bakımından tarım sektörünün önemli bir yere sahip olduğunu biliyoruz.⁴¹ Örneğin, yalnızca tütün ve kuru üzümün 1923-1929 yılları arasındaki dış satış değeri, Türkiye'nin ihracat payının %40'ını oluşturmaktadır.⁴²

³⁹ Misak-ı İktisadi ve "Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları"nda tarım ile ilgili diğer kararlar için bkz. Gündüz Ökçün, *a.g.e.*, s. 387-405 ayrıca bkz. Akbank (Memduh Yaşa başkanlığında çok yazarlı bir kitap), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*, İstanbul 1980, s. 77-78.

⁴⁰ Gündüz Ökçün, *a.g.e.*, s. 406-437. Kongre'de alınan kararları liberal ekonomi politikasının takip edilmesi gerektiği yönündedir diye yorumlayabiliriz.

⁴¹ Çelik Arıoba, "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikaları", *Atatürk Dönemi Ekonomik Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara 1982, s. 79-87.

⁴² Çağlar Keyder, *a.g.e.*, s. 37 (Keyder, bu incelemesinin ilk 70 sayfasında, 1923-1929 dönemindeki tarımsal gelişme ve bu değişimleri ayrıntularıyla ele almıştır).

Batılı sanayileşmiş devletlerin sermaye birikimlerini tarım sektöründen, ticaret sermayesinden sağlayarak bilim ve teknikteki buluşlar sayesinde seri üretime geçtiklerini bilen Atatürk, yaşamı boyunca tarımın geliştirilmesi için çaba harcamıştır. Onun tarıma verdiği önem, konuşmalarında sık sık dile getirilmiştir.⁴³

"... Efendiler; Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki mesaisini asrî tedbir-i iktisadiye ile hadd-ı azamiye isal etmeliyiz. Köylünün netayic ve semerat-ı mesaisini kendi menfaati lehine hadd-ı azamiye iblağ etmek siyaset-i iktisadiyemizin ruh-u esasisidir. Binaenaleyh bir taraftan çiftçinin mesaisini tezyide edecek ve müsmir kılacak malumat, vesait ve alat-ı fenniyenin istümal ve teminine, diğer taraftan onun netayic-i mesaisinden azami istifadesini temin eyleyecek tedbir-i iktisadiyenin vaz'ına çalışmak lazımdır. Şimdiye kadar mevcut olan yolsuzluk, asrî vesait-i nakliyenin mefkudeyeti, mübadele usullerinin çiftçi aleyhine olması ve hükümet kanunlarının çiftçiyi himaye edememesi gibi mevainin ref'i lazımdır."⁴⁴

Atatürk'ün Türk köylüsü hakkındaki düşüncelerini, 16 Mart 1923'te, Adana'da Türk Ocağı'nda "çiftçiler" tarafından verilen ziyafette⁴⁵; "Muhterem çiftçiler, sizler hepimizin babasıdır, hepimizin efendisidir", sözleri en güzel biçimde açıklar niteliktedir. Atatürk, aynı konuşmasında; "Kılıç ve saban bu iki fatihten birincisi ikincisine daima mağlup oldu... Çiftçi ve çoban bu millet için unsur-u aslidir. Vakıa diğer unsurlar bu unsur-u aslî için lazım ve faydalıdır. Lakin hiçbir tevehhüme kapılmadan bilmeyiz ki o unsur-u aslî olmazsa diğer unsur da yoktur"⁴⁶ diyerek tarımın Cumhuriyet Türkiye'si için ne kadar önemli olduğunu açık bir biçimde vurgulamıştır. İncelememizin boyutlarını aşmamak için, burada pek çoğunu veremediğimiz konuşmalarında, Atatürk tarımsal sorunları ve alınacak önlemleri açıklamıştır. O, özellikle TBMM'ni açış konuşmalarında önemle bu konular üzerinde durmuştur. Atatürk'ün sık sık üzerinde durduğu hususlar şunlardır:

⁴³ Bkz. Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul 1976, (Mart 1922), s. 107.

⁴⁴ Atatürk'ün TBMM'nin Üçüncü Yılıni açarken, 1 Mart 1922'de yaptığı bu konuşma, Cumhuriyet döneminde izlenen tarım politikasının özünü oluşturduğu ve uygulamaların da bu konuşmada dile getirilen sorunların çözümüne yönelik olduğu için uzun bir alıntı ile verdik. Konuşmanın tam metni için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s. 221-245.

⁴⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s. 125. Konuşmanın tam metni için bkz. s. 116-125.

⁴⁶ Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, 1 Mart 1923 -1 Mart 1938 tarihleri arasında, Atatürk'ün TBMM'ni açış konuşmaları için bkz., a.g.e., s. 282-405.

Memleketimizin genişliğine oranla nüfusumuz az olduğundan, "ziraat hususunda makine, ve alet-i fenniye istimaline diğer memleketlerden daha ziyade bir mecburiyet vardır" (1 Mart 1923 TBMM'nin Dördüncü Toplanma Yılına açarken); "Ziraî hastalıklarla mücadele işine daha çok ehemmiyet vermek lazımdır" (1 Kasım 1936 TBMM'nin Beşinci Dönem İkinci Toplanma Yılına açarken); "Millî ekonominin temeli ziraattir" (1 Kasım 1937'de TBMM'nin Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılına açarken). Ulaştırma, taşımacılık özellikle demir yollarının genişlemesinin tarımı geliştirecek ve modernleştirecek temel unsurlardan biri olarak gören Atatürk'ün konuşmalarından birine şu sözü örnek olarak gösterilebilir. "*Kabil-i tedarik ve kabil-i tasarruf her vasıta ile münakalatı te'yit etmek, bütün teşebbüslerimizin fevkinde tereddütsüz gayemiz olmalıdır.*"⁴⁷

Tarımda eğitim sorunu, Atatürk'ün üzerinde durduğu önemli konulardan biri olmuştur. Tarımla ilgili üzerinde durduğu konulardan biri de, kredi ve kooperatiflerle ilgilidir. Atatürk'ün "toprak reformu" hakkındaki düşünceleri de özetle şöyledir:

"Yeni faaliyet devrimizde, gerek bu havalide, gerek memleketin diğer kırsallarında toprağı olmayan çiftçilere toprak tedarik etmek meselesiyle ehemmiyetli olarak iştilgal buyuracaksınız (alkışlar). Hükümetin şimdiye kadar bu yolda devam eden gayretine yeni tedbirlerimizle daha ziyade vüs'at vermeye muvaffakiyetimizi temenni ederim."⁴⁸

1 Kasım 1929'da TBMM'ni açış konuşmasında, çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak temin etmeyi ve böylece memleketin üretimini zenginleştirmeyi başlıca çarelerden biri olarak gören Atatürk; 1 Kasım 1936'da, "her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması behemehal lazımdır"⁴⁹ demiştir.

1 Kasım 1937'de TBMM'ni Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılına açarken yaptığı konuşmada diğer tarımsal sorunların yanında, "Toprak Reformu" konusuna tekrar dikkati çeken Atatürk, şunları söylemiştir⁵⁰:

"Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olan ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle, bölünemez bir mahiyet alması. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işle-

⁴⁷ Bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s. 332-337.

⁴⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 335 (1 Kasım 1928, Atatürk'ün TBMM'nin Üçüncü Dönem İkinci Toplanma Yılına Açış Konuşması).

⁴⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 389

⁵⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 394.

tebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlanmak lâzımdır..."

1 Kasım 1938'de, TBMM'nin Beşinci Dönem Dördüncü Toplantı yılı açılışında Atatürk adına "Başvekil" Celal Bayar tarafından okunan "veda söylevinde", "bir *Ziraat İşletmeleri Kurumu*'nun" oluşturularak, devletin ekonomik sahadaki yapıcı ve yaratıcı prensibinin ziraat sahasında da bir örneğinin kurulduğu ve dolayısıyla tarım alanında bir yıl önce yapılması "tavsiye edilen" işlerin bitirildiği anlatılarak, geleceğe yönelik şu direktif verilir:

*"Cumhuriyetin on beşinci yılı planlı, sistemli ziraat ve köy kalkınmasının mebdeî olmalıdır."*⁵¹

Atatürk'ün kendi sözlerinden yararlanarak derlediğimiz düşünceleri, onun tarım politikasının özünü oluşturur: Tarımda çalışan nüfusun artırılması, üretim tekniklerinin yenileştirilmesi, yol yapımı, kredi sağlanması, tarım alanında çalışanların eğitimi, pazar imkanlarının artırılması gibi önlemler ile tarımsal gelişmeyi engelleyen sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik öneriler Atatürk tarafından ortaya atılmış, hükümetlere direktifler verilmiş ve gelişmeler titizlikle izlenmiştir. Üretimi azaltıcı nitelikteki her sorun ne pahasına olursa olsun ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Örneğin en önemli atılımlardan biri: Âşar vergisinin, "köylünün sırtındaki kamburun" kaldırılmasıdır.

II. ATATÜRK DEVRİNDE UYGULANAN TARIMI TEŞVİK TEDBİRLERİ VE UYGULAMALAR

Atatürk döneminde uygulanan teşvik tedbirlerine geçmeden önce, Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) *Türk Yurdu*'nda Şubat 1928'de yayımlanan "beş altı sene evvel ihtiyar bir köylü lisanından işittiğim sözleri size tekrar edeceğim..." diye başlayan yazısı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk köylüsünün durumunu ve beklentilerini yansıtan güzel bir mesaj olması dolayısıyla biz de incelememizin dar çerçevesine rağmen veriyoruz:

"... Köylüye sordum:

Hükümetin Ankara'ya gelmesinden memnun musun? "Evet" dedi.

- Niçin?

- Eşeğin sırtına ne koysam, tavuk, bulgur yahut çalı, Ankara'ya gidince hepsi para oluyor.

⁵¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s. 407.

Tekrar sordum:

- Yalnız bunun için mi memnunsun?

Bir şey demedi. Ben iyi anlatmak istedim:

Bugünkü hükümetin vergi memuru, jandarması, mahkemesi ve diğer adamlarıyla senin için eskisinden daha iyi midir? Daha kötü müdür?

Köylü bana din kitaplarına mahsus bir veciz lisanla şu cevabı verdi:

- Abdülhamid zamanında bize paşalar "Ver!" dediler, verdik. "Öl!" dediler, öldük. Onlar gitti, yerine başka paşalar geldi. Onlar da bize "Ver!" dediler, verdik. "Öl!" dediler, öldük. Bunlar da gitti, yerine siz geldiniz. Siz de "Ver!" dediniz, verdik. "Öl!" dediniz, öldük. Şimdi merakla bekliyoruz. Bize ne zaman "Al!" diyeceksiniz."⁵²

Cumhuriyet döneminde; öncelikle köylüye "Al" diyebilmek için âşar vergisinin kaldırılmasıyla işe başlanmıştır. Âşar vergisini kaldırma çabaları 1839 Tanzimat Fermanı ile başlamış ve iltizamın kaldırılacağı duyurulmuştu. Âşarın bir dağıtma vergisi haline dönüştürülmesine çalışılmışsa da başarıya ulaşamamıştır. Bu vergi, 17 Şubat 1925 tarihinde 552 sayılı yasayla Cumhuriyet yönetimi zamanında kaldırılmıştır. Kaldırıldığı yıl 27.5 milyon lira gelir ile devlet bütçesinin 1/4'nü teşkil eden âşar vergisinin kaldırılması, ve böylece de, toplam vergi geliri içinde tarımın payı %33'ten %10 oranına düşürülerek köylünün gelir düzeyini yükseltmeyi ve tarımsal üretimi artırmayı amaç edinen önemli ilk adım atılmıştır.⁵³

Âşar vergisi, "tahsil biçimi" bir yana, doğrudan ürün üzerinden %10-12 arasında değişebilen oranlarda alınması pazara yönelik üretimi engellediği gibi, harcamaları her ne olursa olsun, ürün üzerinden alındığından köylüyü perişanlığa, tarımsal kalkınmayı da engelleyici niteliğe sahip olduğu için kaldırılmıştır. 11 Şubat 1925'te başlayan "Şark İsyanı" nedeniyle, Hükümet'in bu isyanı bastırmak için kısmi seferberlik ilân ettiği ve dolayısıyla paraya en fazla ihtiyacı olduğu günlerde bu vergiyi kaldırması, Cumhuriyet'in Türk köylüsüne ve tarımsal kalkınmaya verdiği önemin göstergesi sayılmalıdır.⁵⁴

⁵² Bkz. Mehmet Kaplan ve Diğerleri, *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, c. I, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 224-227.

⁵³ Güneri Akalı, *Tarımın Sosyo Ekonomik Yapısı: Vergileme ve Gelişme*, Ankara 1975, s. 98-99.

⁵⁴ *Vakit*, 17 Kasım 1923.

Âşar vergisinin kaldırılması, üretim girdilerine devletin yaptığı ve toplam gelirlerinin %20'sini oluşturan payın köylüye devredilmesinden başka şu pratik faydaları da sağlamıştır: Birincisi, bundan böyle küçük çiftçi, aynı olarak verdiği ürünü pazarda satabilecekti. İkincisi ise, aynı vergi kaldırılınca yerine, nakdî olarak ödenmesi zorunlu bir arazi vergisi konmuştu. Bu karar, özellikle büyük üreticileri, pazar için üretime zorlayan bir nitelik taşıyordu. Her iki şekilde de vergi giderleri kaldırılan küçük çiftçi ile vergi giderleri en aza indirilen büyük toprak sahibi çiftçiler, üretimi artırmak için teşvik edilmiş, tarımsal ürünlerin bir bölümü daha pazarda işlem görmeye ve parasal ekonomi de ülkede önem kazanmaya başlamıştır. Mültezimler eliyle toplanan âşar vergisinin kaldırılması ile Anadolu'da "eşraflık, mütegalibelik nizamının" en güçlü dayanaklarından birisi de ortadan kaldırılmış oluyordu.⁵⁵

Âşar vergisinin kaldırılması ile ortaya çıkan açık; dolaylı vergiler, arazi vergisi, canlı hayvan vergisi (ağnam), artırılarak, özellikle de tüketim ve muamele vergisi uygulamaya koyularak kapatılmıştır. 1926'da tek başına tüketim ve muamele vergisinin devlet gelirleri içerisindeki payı %20'ye çıkmıştır. Böylece vergi yükü kırsal alandan kentlere kaydırılmıştır.⁵⁶

Çıkarılan bir dizi kanunlarla Ziraat Bankası'nın çiftçiye kredi verme olanakları genişletildi. Ziraat Bankası, Millî Mücadele döneminin başına kadar son 32 yıllık bir süre içinde köylüye verdiği borç ancak 22 milyon kadardı. Oysa, Millî Mücadele içinde bile 7 milyonu aşan borç, TBMM hükümetleri tarafından köylüye verilmiştir. Cumhuriyet yönetiminin 1932'ye kadar köylüye verdiği kredi ise 121 milyonu bulmuştur. Çiftçilerin bankaya olan borçları zaman zaman ertelendiği gibi, küçük çiftçilerin kredilerden faydalanmalarını sağlayıcı düzenlemeler de yapılmıştır.

Atatürk dönemindeki teşvik tedbirlerinden, biri de, çiftçileri ekonomik birlik kurmaya yöneltmektir. İlk olarak, 21 Nisan 1924'de kabul edilen 498 sayılı yasa ile "*Ziraî Birlikler*" kurulmuştur. 1 Haziran 1929'da ise "*İtibarî Ziraî Birliği*" adını taşıyan 1470 sayılı yasa ile tarım kooperatiflerinin kurulması kabul edildi. "*Ziraî Kredi Kooperatifleri*" kuruluşuna başladıktan iki yıl sonra, *572 Kredi Kooperatifi* teşkil edilerek kısa zamanda geliştirildi.⁵⁷

⁵⁵ Ertuğrul Baydar, "Âşarın Kaldırılması: Belgeler", *Maliye Dergisi*, s. 34 (Temmuz-17 Ağustos 1978), s. 23-30; bkz. *Düştur*, Üçüncü Tertip, c. 6, s. 57.

⁵⁶ Çağlar Keyder, *a.g.e.*, s. 52; Ertuğrul Baydar, *a.g.m.*, s. 38.

⁵⁷ Bkz. Yusuf Saim Atasagun, *Türkiye'de Ziraî Borçlanma ve Ziraî Kredi Politikası*, İstanbul 1943, s. 196-216.

Bu arada, topraksız köylüye toprak dağıtılmasına başlanmıştır.⁵⁸ Sıtma mücadelesi başta olmak üzere tarımda çalışanların sağlık işlerine özen gösterilmiştir. Tarım ürünlerine zarar veren çekirge gibi zararlılarla biyolojik yöntemler de kullanılarak mücadele edilmiştir. Tarım öğretimine büyük önem verilmiş özellikle uzman yetiştirmek ve tarımsal araştırmalar yapmak üzere "Yüksek Ziraat Enstitüsü" kurulmuştur.⁵⁹

Atatürk, yurdun çeşitli bölgelerinde; Ankara, Yalova, Silifke, Dörtöyl ve Tarsus'da "numune" çiftlikleri kurmuş ve teknik yöntemlerle tarım yapılmasının önemli sonucunu somut olarak çiftçiye göstermiştir. Atatürk bizzat traktör üzerine binerek tarım yapmış, iyi cins hayvanlar yetiştirilmesinde köylüye örnek göstererek diğer bütün alanlarda olduğu gibi, Türk çiftçisinin de "Baş Öğretmeni" olmuştur. Çiftlik ürünlerini çevreye dağıtan, komşu çiftliklerle birleşerek kooperatif kurulmasını teşvik eden Atatürk, Ankara'nın bataklık ve çorak arazisini, "burada çiftlik kurulamaz" raporlarına karşın verimli bir işletme haline getirerek, "imkansız olanları başaran gücünü bir kez daha göstermiştir." Köylüler için bir okul olan çiftlikler daha sonra devlete geçmiştir.⁶⁰

Ulaştırma, özellikle de demir yollarının yapılması ürünlerin taşınmasına olanak sağlamış, pazara yönelik üretimi teşvik eden diğer unsurlarla birlikte ekilebilir toprakların artmasına neden olan gelişmeye zemin hazırlamıştır.

Öte yandan, tarımla ilgili uygulamalardan birisi de her çeşit toprak-hayvan ürünlerinin ıslah ve himayesi için hukukî düzenlemelerin yapılması ve uygulanmasıdır.

Fidan ve tohumların köylüye "meccanın tevzii ve yeniden kurulan bağ ve fidanlıkların vergiden muafiyetleri hakkında çıkarılan 682 sayılı 2 Ocak 1925 tarihli kanun, 1926'da kabul edilen çekirgelerle mücadele edilmesi hakkındaki kanun "Islah-ı Hayvanat Kanunu" (7 Haziran 1926), ve "Damızlık Merinos Koyunları Tevzii" hakkında çıkarılan benzeri düzenlemeler sonucunda bazı deneme tohum ıslah istasyonları ve fidanlıklar kurulmuştur.⁶¹

⁵⁸ Kazım Köylü, *Zirai İşletmecilik: Zirai İktisat*, c. I, Ankara 1959, s. 112-133.

⁵⁹ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul 1977, s. 476-480; Neşat Halil, a.g.e., s. 99-111.

⁶⁰ Bkz. Kubilay Baysal, *Türkiye Ekonomisi*, c. I, İstanbul 1983, s. 99-104; Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923-1950)*, s. 89-117; Arif Akman, "Atatürk ve Tarımsal Öğretim", *Atatürk ve Tarım*, Ankara 1981, s. 37-49.

⁶¹ Bkz. Kemal Ünal, "Cumhuriyet'in Onbeş Yılında Ekonomi", *Ülkü Dergisi*, c. XIII (İkinci Teşrin 1938), s. 217-244.

Cumhuriyet döneminde ormancılığa da büyük önem verilmiş, "Orman Umum Müdürlüğü" merkez ve şube teşkilatları genişletilerek, 1937 yılında 3116 sayılı "Orman Kanunu" ile modern anlamda ormancılık çalışmaları başlatılmış. Bu kanun ile 1923'ten 1937'ye kadar müteahhidler tarafından işletilen ormanların devlet tarafından işletilmesi temel alınmıştır.⁶²

"Yapılması gerektiği halde yapılamayan işlerin devletçe üstlenilmesi" biçiminde özetlenebilecek olan "Devletçilik Dönemi İktisat Politikası" yıllarında da (1930/31-1937/38), tarımda ilk dönemdeki politikaların uygulaması sürdürülmüştür. Ayrıca, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı" dolayısıyla çiftçilerin uğradığı zararların giderilmesine çalışılmıştır. Özellikle 1929-1933 yıllarında tarım ürünlerinin değer kaybetmesi yüzünden çiftçinin uğradığı zararlar mali imkanlar ölçüsünde yapılan yardımlar ve alınan önlemlerle en aza indirilmeye çalışılmıştır. 1924'de kabul edilen Türkiye'ye ithal edilecek buğday ve un ürünlerinden 12 katı gümrük alınması hakkındaki kanundan daha etkili bir "Gümrük Resmi Kanunu" 1929'da (Lozan Antlaşmasına göre, Türkiye'nin gümrüklerine tam olarak egemen olmasını 6 Ağustos 1929 tarihine kadar kısıtlanmıştı), kabul edilerek gümrükler üzerinde tam bir denetimin sağlanması Türk tarımı için de olumlu bir gelişmedir. Ziraat Bankası aracılığıyla dışarıdan getirilecek tohumlukların gümrükten muafiyeti hakkındaki kanun da yine 1930'da çıkarılmıştır. Ziraat Bankası'nın çiftçiye verdiği ikrazat faizi %12'den %9'a indirilmiştir, pamuk, pirinç, turunçgiller gibi bitkilerin üretimini artırmak için çaba gösterilmiştir. 5 Haziran 1681 sayılı kanunla Hükümete, pulluk ve ziraat aletleri sağlanılmasında kullanılmak üzere Ziraat Bankası'na 2 milyon liralık sermaye verilmesi konusunda yetki verilmiştir. Tarımda kullanılan "akar yakıtı" devletin yaptığı desteği de tarım üretim tekniklerinin yenileştirilmesini teşvik eden bir uygulama olarak sayabiliriz.⁶³

Bu dönemde tarımı ilgilendiren önemli uygulamalardan biri de 3 Temmuz 1932 tarih ve 2056 sayılı (Ziraat Bankası'na köylüden buğday satın aldırılması) kanunla, buğday fiyatlarının hükümetçe desteklenmeye başlamasıdır. Böylece ürününü bir an önce paraya çevirme eğiliminde olan çiftçinin düşük bir fiyatla buğdayını satması önlenmiştir. Bir çok ürünü de kap-

⁶² Cumhuriyet Halk Partisi, *Onbeşinci Yıl Kitabı*, s. 458-460.

⁶³ Bkz. Korkut Boratav, *Yüz Soruda Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul 1974; Recep Peker, *CHP Programının İzahı*, Ankara 1931; Feridun Ergun, *Atatürk Dönemi'nde Türk Ekonomisi*, İstanbul 1977, s. 23-32.

samına alacak şekilde genişletilen destekleme alımlarından doğacak zararın devletçe karşılanması ve kabul edilen bir kanunla da (11 Haziran 1933), Ziraat Bankası'na silolar yaptırılması görevi verilmiştir. 1933'te Ankara'da kurulan "Ziraat ve Baytar Enstitüleri"nin ve yukarıda saydığımız teşvik tedbirlerinin devlete maliyeti bir hayli yüksek olmuştur.⁶⁴

Bataklıkların kurutulması, Çubuk Barajı'nın yapılması, Menderes ve bağlı kollarının sulamada kullanılabilir hale getirilmesi için yapılan çalışmalar, tarıma yeni alanlar kazandırmak amacıyla vergi muafiyeti getirilmesi gibi önlemler, bağlık, fidanlık, zeytinlik, güllük gibi alanların genişletilmesine yönelik girişimler de Türk tarımını modernleştirme yönünde harcanan çabalar arasında sayılabilir.⁶⁵

Cumhuriyet hükümetlerinin tarımı teşvik tedbirleri ve uygulamaları yukarıda belirtilenlerle de sınırlı değildir. Bu konuda çeşitli tarihlerde kararname çıkarılmıştır. Bu cümleden olarak, mahkumların "nadas ve hasat" mevsiminde izinli sayılmaları 15 Ocak 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.⁶⁶

12 Temmuz 1925 tarihli bir "kararname" ile de, tarım arazisine sahip olup da arazi anlaşmazlığı nedeniyle mahkum olanların ekim ve biçim dönemlerinde cezalarının tecil edilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁷

10 Nisan 1927 tarihinde de; hasad zamanında iki ay, nadas mevsiminde ise bir ay olmak üzere toplam üç ay, arazi sahibi mahkumların cezalarının teciline dair karar alınmıştır.⁶⁸

Öte yandan, Bakanlar Kurulu'nca 25 Aralık 1925 tarihinde, Ankara civarındaki Hasırca Çiftliği'nin kamulaştırılarak bir hayvan hastalıkları bakım ünitesinin kurulması kararı alınmıştır.⁶⁹

Yine, 17.12.1925'de "sanayi-i zirâiyenin te'sisi ve teşviki zımında konserve, süthane ve âlât-ı zirâiyye ta'mirhaneleri ile değirmen te'sisatı için" para ayrılması kararlaştırılmıştır.⁷⁰

⁶⁴ Bkz. T.C. Ziraat Bankası, *Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi*, İstanbul 1965, s. 125 vd.; CHP, *Onbeşinci Yıl Kitabı*, s. 513; Selim Sabit Aykut, *Rakamlarla İktisadi ve İçümai Türkiye*, c. II, Ankara 1943, s. 195; Neşat Halil, *a.g.e.*, s. 92-93.

⁶⁵ Bkz. Gülten Kazgan, *Tarım ve Gelişme*, İstanbul 1983, s. 3-17; Çağlar Keyder, *a.g.e.*, s. 37-39.

⁶⁶ *T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 030, 18.1.1/102-3-5.

⁶⁷ *Aynı Arşiv*, 030.18.1.1/014-43-9.

⁶⁸ *Aynı Arşiv*, 030.18.1.1/024-13-13.

⁶⁹ *Aynı Arşiv*, 030.18.1.1/112-64-16.

⁷⁰ *Aynı Arşiv*, 030.18.1.1/18-214-18-1924.

Ayrıca, Lozan Antlaşması'yla sınırlandırılan afyon ekimini denetlemek üzere oluşturulması öngörülen komisyona Cumhuriyet hükümeti şu teklifi yapmıştır: "Afyona mukabil, pancar zirâatini te'min edecek vesâit-i maddiye kabul edilmediği yani sermaye verilmediği takdirde Lahay mukarreratı haricinde tahdid ve takyidi kabul etmeyiz" (17.12.1925).⁷¹

Çiftçiye toprak temin etmek için; "Memleketimizin birçok yerinde köylü çiftçilerin muhtelif esvab ve sevâik tahunda" sahip oldukları arazinin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak oluşu veya hiç toprağı olmaması nedeniyle, köylünün gündelikçi ve yarıcı olarak çalışması Cumhuriyet hükümetini huzursuz etmiş, "bir fırsat elde edildiğinde emvâl-i milliye ve metrukeden bulunan çiftliklerin hane başına; toprağın verimine göre 40 dönümden 80 dönüme kadar dağıtılarak "uzun vadeli taksitlerle arazi sahibi"⁷² yapılmaları kararlaştırılmıştır (8 Ekim 1925).

Köylünün kredi, borç ve faizleri, incelediğimiz yıllarda; sık sık ertelenmiş ya da hiç alınmamıştır. Örneğin; 14 Kasım 1926'da, "havaların müsait gitmemesi ve mahsulatın layıkı vechile idrak olunamaması sebebiyle bazı mahallerde faiz alınmamak ve 3 senede alu müsâvî taksitte tahsil edilmesi"⁷³ kabul edilmiştir.

Uluslararası tarım kongreleri ve enstitülerinin karar ve uygulamaları dikkatle izlenmiştir. Örneğin, 21 Mart gününün "toprak bayramı" olarak "bütün milletler tarafından" aynı günde kutlanması ve bu kutlamalara Türkiye'nin de kaulması önerisi Cumhuriyet hükümeti tarafından benimsenmiştir (20 Nisan 1931).⁷⁴

Özetlersek, Cumhuriyetin tarıma yönelik politika ve uygulamalarının amacı; ekilebilir toprakların tarıma kazandırılması için nüfusun artırılması ile tarımsal üretim tekniklerinin yenileştirilmesidir. Ulaşım, sağlık gibi alanlardaki gelişmelere paralel olarak tarımsal üretim ve çiftçinin refah seviyesi de artmıştır. Tarıma bağlı sınaî tesisler kurma çabaları ürün çeşitlenmesine ve sanayii ürünlerinin artmasına neden olmuştur. Âşar vergisinin kaldırılması, kredi-kooperatifler politikası ve tarıma dönük eğitimin artırılması gibi bir bölümünü verdiğimiz teşvik tedbirleri ve uygulamaları, köylüye (Ver!), köylüye (Ö!) yerine, (Al!) politikasının Atatürk tarafından başlatıldığını göstermektedir.

⁷¹ Aynı Arşiv, 030.18.1.1/012-63-20.

⁷² Aynı Arşiv, 030.18.1.1/18-132-13-1924.

⁷³ Aynı Arşiv, 030.18.1.1/021-68-16.

⁷⁴ Bkz. Aynı Arşiv, 030.18.1.1/18-233-21-1931.

II. ATATÜRK DÖNEMİNDE UYGULANAN TARIM POLİTİKASININ SONUÇLARI

Atatürk döneminde izlenen tarım politikasının sonuçları özetle şöyledir: Tarım konusunda araştırma yapanların üzerinde önemle durdukları konu ekilen toprakların miktarıdır. İncelediğimiz dönemin başlarında ekilen toprakların alanı 4 ile 5 milyon hektar olarak tahmin edilmektedir. Bu sayı ekilebilir alanların %20'sinden azdır. Toplam alanın ise sadece %5-6.5 kadarını oluşturmaktadır. İşletme başına ekilen alan 25 dekarıdır. Tarım işletmelerinin yapısı da dikkate alınacak olursa, çiftçi ailelerinin ekonomik olmayan işletme alanı üzerinde ekim yaptığı anlaşılmaktadır.⁷⁵ 1934-35 ve 38 yıllarında yapılan araştırmalara göre ortalama mülk arazi 70 dekarın üzerindedir. Bu incelemeler, "küçük çiftçi"lerin sahip oldukları arazinin 60 dekar kadar olduğunu göstermektedir. İncelediğimiz dönemin sonunda ekilen alanlar 11 milyon hektara çıkmıştır. Görüldüğü gibi ekilebilir toprakların miktarı %2.5 kadar genişlemiştir. Bu dönemin sonunda ekilebilir toprakların %35 kadarı ekilebilmektedir. Elimizdeki en güvenilir kaynaklara dayanarak ekilebilen miktarların, 1927'de ülkenin her yerinde sayıma giren ürünlerin ekildiği alan 43.637.727 dönüm, yani 4 milyon hektardan biraz fazladır. Bu oran, ülke yüzölçümünün %4.86'sı demektir. 1936'da 10.5 milyon hektar, 1938'de 11 milyon hektardır. Buna göre, ülke yüzölçümünün ancak %7'lik bir bölümden tarımda yararlanılmıştır. Tarıma açılan miktar yeterli olmamakla birlikte, 5-6 milyon hektarlık alanın tarıma açılması o günkü koşullarda Cumhuriyet'in başarısı sayılmalıdır.⁷⁶

Tarım sektörüne hakim olan küçük işletmelerin sayıları daha da artmış olduğundan üretimi engelleyici bir nitelik arz eden bu durum ortadan kaldırılmamıştır. Ekilebilir arazinin çiftçi ailelerine dağılımında da, bu dönem fazla bir değişiklik olmamıştır. Üretimi azaltıcı bir faktör de, toprak mülkiyetinin çiftçi ailelerine dağılımından kaynaklanmaktadır.

Nüfusun sayısının artması yanında eğitim ve sağlık durumunun düzelmeye başlaması, ulaşımda görülen gelişmeler ve tarım eğitiminin yaygınlaştırılması tarımsal gelişmeyi olumlu yönde etkilemiştir. Köylünün vergi yükünün çok aza indirilmesi, daha önce de belirttiğimiz gibi Türk tarımının niteliğini değiştiren önemli sonuçlara yol açmıştır. Geçimlik tarım yerini yavaş

⁷⁵ Kazım Rıza (Köylü), *Türkiye Ziraatı ve Türkiye Ziraatinin Mühim Şubeleri*, Ankara 1935, s. 17-20; Ömer Celal Sarç, "Toprak Meselelerimiz", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, s. 4 (Mart-Temmuz 1941), s. 300-320.

⁷⁶ Gülten Kazgan, a.g.m., s. 2412-2414; Ömer Celal Sarç, a.g.m., s. 297-324; Devlet Planlama Teşkilatı, *Kalkınan Türkiye: Rakamlarla 1923-1968*, Ankara 1969, s. 42-44.

yavaş pazara dönük ve ürün çeşitlenmesine yönelik bir üretime bırakarak Türkiye'de para ekonomisinin gelişmesini sağlamıştır.

Tarım kesiminde, devletin tüm özendirici karar ve uygulamalarına karşın, makinenin giremeyişi üretim tekniğinin ilkelliğini korumasına yol açmıştır. Makineleşmeyi önleyen temel neden ise, köylünün parasızlığı ile büyük toprak sahibinin ortaklığı daha karlı görmesidir.

1923-1938 yıllarında, Cumhuriyet'in devraldığı tarımsal yapının bütün olumsuzluklarını gidermek mümkün olamamışsa da, özellikle devletin tarımda kullanılan toprak miktarını artırıcı teşvik ve uygulamaları ile izlenen genel tarım politikası sonuçta; tarım üretiminin ve dışarıya satılan tarım ürünlerinin artmasını, dışarıdan alınan tarım ürünlerinin miktarının azalmasını, tarım sektöründe çalışanları millî gelirden aldıkları kişi başına düşen gelirlerinin yükselmesini, sanayi ürünlerinin ekim alanlarının genişlemesi ve üretimlerinin artmasını ve sonuçta da temelleri atılmaya başlanan sanayinin kurulması için gerekli parasal kaynağın karşılanmaya başlanması sağlanmıştır.⁷⁷ Örneğin ihracatın yapısı, yani ihraç edilen malların üretim kesimlerine göre dağılımı bakımından 1923-1938 dönemindeki rakamlar, söylenenleri en iyi şekilde açıklamaktadır. 1923 yılında Türkiye'nin ithalatı 86.9 milyon dolar ve ihracatı ise, 50.8 milyon dolardır. İthalat ve ihracat arasındaki fark aleyhte 36 milyon dolar olmuştur. 1929 yılına kadar ithalat, ihracattan daha yüksektir. 1929-1946 yılları arasında (1938) hariç ihracat ile ithalat arasındaki fark ise lehte olmuştur.⁷⁸

Türkiye ekonomisinde tarım ve hizmet sektörlerinin büyük ağırlık taşıması, sanayinin genellikle küçük hizmetlerden oluşması, tarımın hava şartlarına büyük ölçüde bağlı bulunması ve bütün bunlardan başka teknolojik gerilik ülkenin dış ticaret yapısına da yansımıştır. 1923-1927 yılları arasında tarım ürünlerinin ihracatı yıllık ortalama %82.6, 1928-32'de 68.5, 1933-37'de %82.0 artış göstermiştir. İhracat yapısında ise 1923'de %86.3, 1939'da ise %88.2'lik payı ile tarım ihracatımıza egemendir. Genel ekonomik yapı bakımından olumsuz olan bu gelişme tarımın Türkiye ekonomisindeki yerini göstermektedir.⁷⁹ 1923'lerden başlayarak devamlı bir ihracat artışının olduğunu da burada görmekteyiz.

⁷⁷ Şevket Raşit Hatipoğlu, "On Yılda Türkiye Ziraatı", *Dönüm*, No. 16, (Ekim 1933), s. 3-13; Gülten Kazgan, a.g.m., s. 2411-2417.

⁷⁸ DİE, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50. Yılı*, s. 314. Ayrıntılı bilgi için bkz. a.g.e., s. 313 vd.

⁷⁹ Bkz. a.g.e., s. 316 ve s. 83-87.

Tarım incelediğimiz (bütün dönemde %84.9; 9.2 düzeyinde) dönemde ortalamanın üstünde bir artış göstermiştir. Tahıl, baklagil vb. dışalımlarda, 1923/24'de 184.6 bin ton 1930/31'de 10.6 bin tona düşmesi, GSMH'nın birleşimindeki artış hızının 1930/31'de 44.2, 1937/38'de 41.3 çıkması ve ortalama artış hızının %5.4 oranında olması, özellikle de dünya iktisadî buhranı ve ağır depresyon dolayısıyla bütün ülkelerde gelişmenin yavaş olduğu⁸⁰ düşünülürse görülen ilerleme hiç de küçümsenemez.

1923'lerde adeta sıfırdan başlayan "Cumhuriyet Yönetimi'nin izlediği iktisat siyaseti sayesinde 1927-1939 dönemindeki millî gelirin yılda %4, kişi başına düşen gelirin %2 oranında artması",⁸¹ dönemin açıklamaya çalıştığımız olumsuz koşulları da dikkate alınınca, büyük bir gelişme çizgisi izlendiği anlaşılır.

Tarıma bağlı sınaî tesisler kurma çabaları da iktisadî bütünleşmeye yönelik çabalardan biridir. Örneğin, Alpulu ve Uşak Şeker Fabrikalarının 1926 yılında işletmeye açılması ile üretilen pancar miktarının, "4 yıl içinde 5 katına yakın artmasına yol açmıştır."⁸²

Tarımda uygulanan iktisat politikası sonucunda, pazara açılma olayı özellikle ihraç ürünleri açısından bakıldığında daha açık görülmektedir; "1923-24 yıllarında 2 bin kadar çiftçi 12 bin dekar alanda 980 bin kilo tütün üretirken, 1927'de 6.600 çiftçi 75 bin dekar alanda, 3,5 milyon kilo tütün üretir hale gelmiştir."⁸³

Nüfusunu 11 milyondan 17 milyona çıkartan; okuma-yazma oranını %20'ye ulaştıran; demir yollarını 4.000 km'den 7.220 km'ye uzatan; demir, çelik, çimento, şeker fabrikalarını kuran 1938'ler Türkiye'si, artık ilk atılımı yapmış, doğrultusunu çizmiştir. Bu doğrultu daha iyiye, daha yüksek yaşam düzeyine yöneliktir. Halkın inancı ve özlemi, "en iyi" olmaktır.⁸⁴

Bütün olumsuzluklara karşın Atatürk'ün ülkeyi yönettiği dönemde izlenen akılcı bir iktisat politikası sayesinde: Enflasyon artışı olmayan hızlı bir gelişme izlenmiş, "GSMH'sı 1938 fiyatlarıyla, 1923/24'de 696 milyon TL'den 1937/38'de 1818 TL'ye yani 2.6 katına; kişi başına gelir ise 53 TL'den 108 TL'ye (iki katına) çıkmıştır."⁸⁵

⁸⁰ Bkz. Ömer Celal Sarç, a.g.m., s. 362 ve 376.

⁸¹ Yüksel Ülken, a.g.e., s. 109.

⁸² Çelik Arıoba, a.g.m., s. 84.

⁸³ Çelik Arıoba, a.g.m., s. 84.

⁸⁴ Yüksel Ülken, a.g.e., s. 112.

⁸⁵ Ömer Celal Sarç, a.g.m., s. 377.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen tarımın yapısı her bakımdan geri bir özelliğe sahiptir. 16. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı ekonomisinin tarımının temel direği "umar" sisteminin, çeşitli iç ve dış etkilerle bozulmaya başlaması ile ortaya çıkan, artarak da devam eden gerileme 19. yüzyılda da sürmüştür. Ekonomi ile siyasetin ayrılmaz bir bütün olarak belirlediği Osmanlı devletinin çöküşü, tarımı da çökertmiş, alınmaya çalışılan tedbirler başarılı olamamıştır. Cumhuriyet'in devraldığı tarım yapısı özellikle, 1912-1913 yılları arasında bugünkü Türkiye sınırları içinde hem nüfus azalması hem de diğer nedenlerden dolayı tarım üretiminde önemli düşüşler görülmüştür. Savaş yıllarında meydana gelen gerilemenin de etkisiyle tarım bir enkaz durumunda iken devralınmıştır.

Atatürk, Türkiye'nin tam bağımsızlığının ancak ekonomik bağımsızlığına sahip olması ile kazanılıp sürdürülebileceğine inanmış bir önderdir. Bu nedenle, Lozan'da toprak isteklerinde ölçülü, fakat malî, iktisadî ve siyâsî bakımdan tam bağımsızlığına sahip homojen bir millî devlet oluşturmaya büyük özen göstermiştir. Çağdaşlaşmanın önkoşulu olan tam bağımsız bir "millî devlet" kuran Atatürk, çağdaşlaşmayı Türkiye Cumhuriyeti için bir amaç değil, fakat devletimizin daima yaşaması için, bir araç bir vasıta olarak görmüştür. Bilime ve akla dayanan bir ekonomi politikası izlenen Atatürk dönemi ekonomisinin temel ilkeleri daha Lozan Antlaşması imzalanmadan "İzmir'de, 4-17 Şubat 1923'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde tespit edilen ilkeler doğrultusunda 1929-30 yılına kadar sürdürülmüştür. 1929 ekonomik buhranından sonra, Türk halkını en kısa zamanda rahat ve muduluğa kavuşturmayı amaç edinen ve "yapılması gerektiği halde yapılmayan işlerin devlete üstlenilmesi" biçiminde özetlenebilen "devletçilik" politikası 1930-31 yılından başlayarak uygulamaya konulmuştur.

İncelediğimiz dönemde, "kendi yağıyla kavrulan" deyiimi ile özetleyebileceğimiz "millî bir iktisat politikası" izleyen Atatürk, bağımsızlık ilkesini zedelemeyecek bir biçimde ülkeye girecek yabancı sermayeye karşı olmamış, özel teşebbüsü demokrasi ilkesinin bir gereği olarak esas almış, denk bütçe, gelir-gider dengesi, dış ödemeler dengesi ve devlet işletmesi- özel işletme dengesine dayanan bir kalkınma modeli ile enflasyonsuz bir gelişmeyi sağlamıştır. Atatürk döneminde izlenen tarım politikası ise, bu temel ilkelere ve genel iktisat politikasındaki yaklaşımlara göre belirlenmiştir. Bu dönemin tarım politikası, tarımın yapısını geliştirip değiştirmiştir. Bu yıllardaki tarım yapısı, iktisadî gelişmenin hızını ve niteliklerini belirleyen önemli bir etken olmuştur.

Türk köylüsüne büyük bir değer veren, tarımın ülke ekonomisi için bir motor görevi üstlenerek ülkenin sanayileşmesini sağlayabilecek gelişmeleri yaratabileceğine inanan Atatürk, Türk köylüsünü çağdaş yaşama ulaştırmayı ve tarımsal yapının da modernleştirilmesini amaç edinen bir tarım politikası izlemiştir. Kapitülasyonları kaldıran, ayrıcalıklı şirketlerin varlığına son veren, Osmanlı'dan kalan borçların ödenmesini hızlandıran, ülkeyi bayındır hale getirecek çalışmaları başlatan Mustafa Kemal, tarımın yapısını değiştirmeyi, kullanılan tarım arazisini genişletmeyi, tarımsal üretimi arttırmayı Türk ekonomisinin gelişmesini sağlamayı öngören bir tarım politikası izlemiştir ve bir dizi uygulamalarda bulunmuştur.

1923-1938 döneminde, her şeyden önce tarımı geliştirecek ve yürütecek olan kadrolar geliştirilmiş, tarım sektöründe çalışanların etkinliği artırılarak bilgili bir mekanizma hizmete sokulmuştur. Tarım kongreleri toplanarak Türk tarımının sorunları bu kongre ve bilimsel toplantılarda ele alınmıştır. Tarım üretiminin artırılması ve çeşitlendirilmesi için gerekli iktisadî tedbirler alınmış ve uygulanmıştır. Pazar için üretim teşvik edilmiş, dış ticaret dengesinin sağlanması, tarımda üretim araç ve metotlarının modernleştirilmesi için çalışılmıştır. Tarım politikasının bir aracı olarak çeşitli teşvik edici ve düzenleyici önlemler uygulanmaya konulmuştur.

Daha 1923'de çıkarılan bir kanunla tarım araçlarının Ziraat Bankası kanalı ile ithali ve üreticiye gümrüksüz olarak dağıtılması, aynı yılda çıkarılan bir kanunla da, hayvan ithalinin iki yıl için gümrükten muaf tutulması sağlanmıştır. Bu kararları, tarım kredi alanlarındaki uygulamalar izlemiştir. Ziraat Bankası kanalı ile verilen tarım kredisi artırılmış, küçük çiftçilerin de bu kredilerden faydalanması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. 1925'lerde başlayan kadastro çalışmaları ve 1926'larda yürürlüğe giren "Medenî Kanun" ile tarımda temel üretim aracı olan toprakta özel mülkiyete geçiş yasallaştırılmıştır.

Bu yıllarda tarım alanlarındaki en önemli uygulama, devletin en fazla paraya ihtiyacı olduğu bir dönemde devlet gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturan Âşar'ın kaldırılmasıdır. Âşar'ın kaldırılması daha önce de belirttiğimiz gibi, iktisadî ve sosyal iki nedenle olmuştur. Âşar'ın kaldırılması tarım sektöründe çalışanlar için yarattığı sosyal sorunları ortadan kaldırdığı gibi, Türk çiftçisine % 10'luk önemli bir destek sağlamıştır. Kredi-kooperatifleri alanında gösterilen çabaları, tarım eğitiminin yaygınlaştırılması ve Atatürk'ün bizzat Türk çiftçisine önder olan çalışmaları gibi bir dizi tarımı geliştirici

politikalar izlenmiştir. Ayrıca, 1929 buhranında tarımın zarar görmesini önlemek amacıyla buğday ve tütün gibi tarım ürünlerinde uygulanan destekleme alımı (en düşük fiyat uygulaması), silolar yaptırılarak stoklama gibi doğrudan politikalar da uygulanmıştır.

Tarımda çalışan nüfusun artırılması, eğitim ve sağlık sorunlarının giderilmeye çalışılması, yeni üretim tekniklerinin Türk çiftçisine tanıtılması yeni yöntemleri uygulayanların ödüllendirilerek özendirilmesi, ulaşım olanaklarının geliştirilmesi, özellikle de demir yolu taşımacılığında görülen artış, tarıma bağlı sanayilerin kurulması ve alınan diğer iktisadî teşvik tedbirleri ile tarımın yapısı ve üretimin artırılması amaçlanmıştır. Tohum ıslah istasyonlarının kurulmasından, tarım zararlıları ile mücadeleye, hayvan ithali için sağlanan gümrük indirimlerinden iyi cins hayvan yetiştirmeyi amaçlayan pek çok uygulama ile "millî ekonominin temeli ziraat"ı geliştirmek için çaba harcanmıştır.

Ekilebilir alanların miktarı Cumhuriyet öncesine göre iki kat artmıştır. Düşük düzeyde toprak kullanımının nedenlerini ortadan kaldıran bir tarım politikası ile bu gelişme sağlanabilmiştir. Birim alandan alınan ürün miktarında bir artış görülmemekle birlikte, daha fazla alanın tarıma açılmasına bağlı olarak; tarım üretiminde büyük bir artış sağlanmıştır. Tarım ürünlerinin çeşitlenmesi ve pazar için üretim Türk tarımının yapısını değiştirmeye başlamıştır. Tarımın dış ticaret içindeki payı çok yüksektir. İthal edilen tarım ürünleri miktarı çarpıcı biçimde azalmıştır. GSMH'nın yaklaşık yarısı tarım sektöründen sağlanmıştır. Tarımda çalışanların millî gelirden aldıkları pay iki kat artmıştır. Sanayi bitkileri üretim alanı ve miktarında önemli artışlar olmuştur.

Hayvan varlığında görülen iki katı artış nedeniyle hayvansal üretimde de gelişme sağlanmıştır. Fakat, hayvanların iyi beslenememesi, mera hayvancılığında kurtulamayıp ve hayvan ıslah çalışmalarının yetersizliği hayvan başına alınan geliri azaltıcı bir etken olarak kalmıştır.

Modern anlamda ormancılık ve orman ürünlerinin işletilmesine de bu dönemde başlanmıştır.

Küçük üreticinin parasızlığı ve büyük toprak sahiplerinin tarımda işgücü fazlası nedeniyle ortaklığı daha kârlı görmesi gibi etkenlerden dolayı, devletin tarım kesiminde, özellikle makinalaşmada bütün özendirici karar ve uygulamalarına karşın üretim tekniğinde arzulanan gelişme sağlanamamış, üretim tekniği bu dönemde de ilkeliğini korumuştur.

Tarımın gelişmesini engelleyen bir diğer neden ise, tarım işletmelerinin küçüklüğü ve toprak dağılımından kaynaklanmıştır. Osmanlı'dan devralınan bu sorun incelediğimiz dönemde de sürmüş ve üretim kapasitesinin yeterince artmasını engellemiştir. Bu dönemde, bir milyon dönümden fazla tarım arazisinin istimlak suretiyle köylüye dağıtıldığını ve Atatürk'ün "topraksız çiftçi bırakmamak" politikasını hedef gösterdiğini de belirtmemiz gerekir.

Devletin olanakları ölçüsünde Türk köylüsünün ve tarımın durumunu değiştirme çabaları büyük ölçüde başarılı olmuştur. Cumhuriyet'in devraldığı tarımsal yapı ile ulaşılan sonuç karşılaştırıldığında hiç de küçümsenemeyecek başarılar elde edildiğini söyleyebiliriz. Özellikle 1950'li yıllarda başlayan Türk tarımındaki büyümenin temelleri de Atatürk döneminde atılmıştır. *"Tarım mı, sanayi ile mi kalkınırız"* tartışmalarına incelediğimiz dönemde pek rastlanmamıştır. Uygulamalar ve görüşler, daha çok dengeli kalkınmayı gerçekleştirmeye yöneliktir. Geri bir tarım yapısı devralan Cumhuriyet yönetimi, (Batılı sanayileşmiş ülkelerin daha 17. yüzyılda başladıkları tarımdan sanayiye yoğun kaynak aktarılması politikasını) tüm olumsuzluklara karşın tarımsal üretimi artırmış, *ekonomik altyapıyı kurmuş, sanayinin temelini atmış, tam bağımsızlık, ilkesine dayanan ulusal bir ekonomi politikası izlemiş ve hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirmiştir.* Atatürk'ün *"Ekonomi İnkılabı"* olarak bilinen bu politikanın temel amacı: *Türk halkını en kısa zamanda rahat ve mutluluğa kavuşturmak ve Türkiye Cumhuriyeti devletini sonsuza kadar yaşatmaktır.*

